

GYÖRFFY GYÖRGY

ÚJABB ADATOK A TATÁRJÁRÁS TÖRTÉNETÉHEZ

A tatárjárás történetére vonatkozó elbeszélő források az elmúlt évtizedben csak egy számottevő adattal gyarapodtak: C. de Bridia *Hystoria Tartarorum* c. művével (R. A. Skelton—Th. E. Marston—G. D. Painter: *The Vinland Map and the Tartar Relation*. Yale Univ. Press 1965; facsimile és szövegkiadás magyarázattal). Ebben a lengyelországi ferences szerzetes, aki Plano Carpini kíséretében 1245-ben indult el a káni udvarba, de a mongolok tiltására a pápai követtel nem mehetett tovább a Volgánál, ottani várakozása alatt a tatároktól és a hazatérő Plano Carpinitől szerzett értesüléseit írta le. Rövid kitérését a mohi csatáról magyar fordításban az *Élet és Tudomány* 1968. évi folyamában (291–294) és a *Tatárjárás emlékezete* c. kötet második kiadásában (1987. 359–361) tettem közzé.

A tatárjárás helyi pusztításait említő kiadott és kiadatlan oklevelekről az Árpád-kori Magyarország történeti földrajzában, a megyék és falvak rendjében adok számot; ilyenek a IV. kötet számára írt Moson, Nógrád, Pest és Pilis megyei részekben is találhatóak. Ezek szinte kivétel nélkül utólagos, 13. századi visszaemlékezések a tatárok falvakat elnéptelentető pusztításaira.

Egykorú pontos hazai helyzetjelentés egy maradt, melyben a tatároknak a Dunán való átkelését követő február 2-án, a Fehérvárra menekült egyházi rendek fejei és tagjai beszámolnak a rémtettekről, felsorolják a még ellenálló várakat, egyben segítséget kérnek a pápától. A levél 18. századi másolatát Fedor Schneider, a középkori Lombardia jeles kutatója találta a sienai városi könyvtárban és a *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* 1915. évfolyamán (668–670) tette közzé, de az oklevél eredetijét, mely a másolatra írt feljegyzés szerint a sienai Szent Domonkos kolostor okleveleivel a helyi állami levéltárba került, nem sikerült fellelnie. Schneider helyesen datálta ezt az oklevelet és Uros pannonhalmi apátnak csupán olasznyelvű kivonatból ismert két oklevelét 1242 februárjának elejére.

Schneider cikkét Magyarországon először Sörös Pongrác ismertette a Pannonhalmi Főiskola 1916–17. évi évkönyvében (142–145). Tudatosan mellőzte az ellenálló várakról szóló jelentést Lederer Emma az 1950-es években a tatárjárást tárgyaló írásaiban (*Századok* 1952. 339–340; *Magyarország története, Egyetemi tankönyv* I. 1957. 84. f. 1961. 129), mert a Történettudományi Intézet medievista munkatársai előtt kifejtett nézete szerint hamisítványról van szó. E negatív értékelést azonban nem fogadta el sem Székely György (*Hadtörténelmi Közlemények* 1954. 156; *Magyarország története*. 1964. I. 82), sem e sorok írója a történeti földrajz összeállítása során.

A levelet magyar fordításban közölte Makkai László és Mezey László az Árpád- és Anjou-kori leveleskönyvben (1960. 153–155) és e sorok írója a *Tatárjárás emlékezete* c. kötetben (1981. 311–313; 1987². 397–398); német fordításban Hansgerd Göckenjan és James Ross Sweeney tette közzé a „Der Mongolensturm” c. szöveggyűjteményben (1985. 293–295), míg latinul Fedor Schneider kiadása nyomán Richard Marsina közölte le okmánytára II. kötetében (*Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae*. II. Bratislava, 1987. 81–82).

Évtizedek óta készültem rá, hogy megpróbálom az oklevél eredetijét Sienában megkeresni, de erre csak 1990 őszén kerülhetett sor, miután Robert Henri Bautier nemrég közölte, hogy ő a sienai levéltárban látott a magyarországi tatárjárást érintő pergamen-okleveleket. Sienában a könyvtárban egy nap alatt kézhez kaptam az 1702. évi másolatot; szövege az igen jó kiadástól csak egy zavaró kitételben tért el: a tatárok nem *ad portus Danubii* érve keltek át, hanem *ad portus Danubii*, amin itt Pest-Buda révjét kell érteni.

Nehezebben ment az eredeti pergamenek megtalálása, mivel ezek év nélkül, napi dátummal keltek és a sok tízezer oklevélről felvett, időrendbe rakott kartonok sem az 1242. évnél, sem az évszázad végére helyezett datálatlanok között nem tartalmazták. Kivonatukat sikerült megtalálni a 18. századi leltárkönyvekben, de a két napi kutatás, melyet Domenico Maffei kánonjogász professzor barátí ajánlásával, Sonia Adorni Fineschi levéltári igazgató és Maria Assunta Ceppari levéltárosnő segítségével végeztem, eredménytelen maradt. A továbbkutatásra való kérésem mégis meghozta a várt eredményt; Ceppari kisasszonynak eljövetelem után nagy időráfordítással, türelemmel és szerencsével — mint írta — sikerült megtalálnia; az ismert szövegű, várakat felsoroló, nagy oklevelet a 15. századi oklevélsorozat végére helyezve, míg a másik két, Uros apát által Pannonhalmán írt oklevelet a 14. század végéig sorolva, s ezek xerox-kópiáját és filmjét levélben megküldte.

A legfontosabb, várfelsoroló oklevél eddig ismert másolata elég hű; a levelet küldő káptalanok felsorolásából ugyan Győr (*Jauriense*) neve és néhány latin szó kimaradt, de az ellenálló várak felsorolása — Fehérvár, Esztergom, Veszprém, Tihany, Győr, Pannonhalma, Moson, Sopron, Vasvár (Német)Újvár, Zalavár, Léka, s „túl a Dunán” Pozsony, Nyitra, Komárom, Füle és Abaujvár — hiánytalan, és csak néhány betű eltérés van, pl. Abaujvár *de Novo Castro* Alba neve az oklevélben helyesen *Novo Castro Abe*, és a várak első csoportját nem *circa Danubium*, hanem *circa Danubium* fekvéssel jelöli, ami megfelel a fehérvári szemléletnek, mely Pannoniát a „Dunán innen” fekvőnek tekinti.

A másik két, eddig ismeretlen levelet V. azaz Uros, latinosan Urias pannonhalmi apát írta; az egyik február 3-án kelt, a másik datálatlan, de a küldött személy ugyanaz, mint a február 2-i és 3-i levélé: Salamon fehérvári kanonok, az ottani Szent Miklós ispótyai prépostja. Noha Fehérvár és Pannonhalma távolsága — 70 km — a középkorban erős kétnapi járóföld volt, váltott lovakkal egy nap alatt is megtehető. Plano Carpini utazó sebessége a mongol futárokkal napi 60 km körülré számítható. Uros apát leveleiben csak általánosságban beszél a pusztulásról, és még nem szól Pannonhalma ostromáról. Ő is segítséget kér a pápától. Egyik levele maga és konventje nevében szól, a másik maga és a magyarországi bencés apátok összessége nevében. Mindkét levélben megnevezi küldötként Salamont, a fehérvári Szent Miklós egyház prépostját, de egyikben a levél vivőiként ferences barátokat említ, ami megengedi a feltevést, hogy Pannonhalmáról két külön utat követő küldöttséget indítottak, hogy legalább az egyik biztosan elérjen a pápa színe elé.

A címzett pápa neve helyén két pont áll, ami valószínűsíti, hogy Uros tudott az egymást követő két pápa őszi haláláról: IX. Gergely 1241. augusztus 22-én halt meg Rómában, miközben a várost II. Frigyes császár seregei körülzárták, míg az őt követő IV. Celesztin, akit Frigyes ellenében október 25-én választottak pápává, már november elején elhunyt.

A magyar egyháziak az ismeretlen címzettbe vetették bizalmukat. A császár és a pápaság közti tragikus ellentét és háborúskodás eredményeként a pápai trón éppen ekkor több mint másfél évig betöltetlen volt, s csak 1243. június 25-én választottak a lyoni zsinaton új pápát, IV. Ince személyében. IV. Ince már a zsinaton lépéseket tett a mongol invázió elhárítására; ő volt az, aki Plano Carpinit Lyonból elindította Gjúk kánhoz, megbéklésre intve és figyelmeztetve a nagykánt (vö. Györffy Gy.: Napkelet felfedezése. 1965. 55–56).

A levelekből kitűnik, hogy február 2-án Fehérvárt sokan találtak menedéket, de egy püspök sem volt köztük; ezek vagy elestek Mohinál, vagy elmenekültek Dalmáciába, vagy székhelyük körül tevékenykedtek. Fehérvárról még lehetett követséget meneszteni a bakonyi úton Pannonhalmára, s onnan február 3-a után Itália felé; a két vár ostroma ekkor még nem kezdődött meg.

A bővebb szövegű pannonhalmi segélykérő levél írása gyakorlott kancelláriai kézre vall, míg a ferencesekre bízott levelet akár Itáliában is írhatták volna. Az utóbbi levéllel azonban annyira siettek, hogy két hibás szót is kipontoztak, s nem tisztázták le újból.

Mindhárom levél azt a félelmet tükrözi, amit a Dunán inneni Magyarország tíz hónapi pusztítása után a tatároknak a befagyott Dunán való átkelése ébresztett.

A veszély éveiben írt számos segélykérő levél és eredménytelenségük tanulságul szolgálhat arra, hogy ha országunk bajba kerül, segítséget másoktól alig várhatunk, és csak saját erőnkre támaszkodhatunk.

Függelék

1. [1242.] febr. 2. *Magyarországi káptalanok és egyházi rendek, valamint Fehérvárt összegyűlt világiak a pápának beszámolnak a tatárok magyarországi pusztításairól, felsorolják a még ellenálló várakat és Salamon Fehérvár-városi prépost útján segítséget kérnek a pápától. Eredetije: Archivio di Stato di Siena. Diplomatico Patrimonio Resti, San Domenico, sec. XV. n. 1. Pergamen 27,5 x 19 cm (xerox másolat szerint), függő pecsét bőrszalagjával.*

[S]ancitissimo in Christo patri ac domino .. divina providentia Sacrosancte Romane Ecclesie summo pontifici capitulum Albense, Strigoniense, Bvdense, Vesprimiense, Jauriense, Quinqueecclesiense, Cisterciensis, Premonstratensis, Sancti Augustini et Sancti Benedicti ordinum abbates, priores et fratres, fratres Predicatores, Minores, Hospitalarii, Templarii ac aliorum ordinum fratres, comites, milites, cives, burgenses et alie universitates utriusque sexus in predictis civitatibus, castris et comitatibus ac aliis locis munitis collecte de regno Vngarie, residui scilicet Tartarorum, terram ante sacros pedes osculari. Cum sacrosancta Romana Ecclesia omnium ecclesiarum mater sit et magistra, et ad ipsam solam tamquam ad matris gremium ecclesiarum, maxime tribulatarum et, quid agere debeant, ignorantium, solum residuum sit post Deum oculos elevare, et ad hoc divina procurante clementia de vobis, pater sancte, universali ecclesie sit provisum, ut vos exemplo misericordis et miserantis Domini, cuius vices geritis in terris, misericordiam gratis erga omnes, presertim erga illos, qui in contumeliam nominis crucifixi miserabiliter sunt afflicti, confidens in id ipsum non immerito ecclesia regni Vngarie, multis variisque attrita periculis et fere quasi nichilo facta similis, ad vos tamquam ad singulare post Deum refugium velut caligantes pre lacrimis oculo de profundo elevat tormentorum, sperans sane et hoc firmiter tenens, ut, si apostolica pietas festinato remedio succurrat eidem, mox adiciet, ut resurgat. Itaque vestre paternitatis sanctitas nosse velit, quod inimici crucifixi, qui Tartari nuncupantur, nostris, ut credimus, hoc peccatis exigentibus subito et quasi ex improviso in partem maximam devastarunt; occiderunt etenim archiepiscopos, episcopos, abbates, monachos, fratres Predicatores, Minores, Templarios, Hospitalarios, prepositos, archidiaconos, canonicos, sacerdotes, clericos, comites, milites, infantes vagientes et ceterorum utriusque sexus hominum, quos incaute divisos repererunt, multitudinem infinitam, sed et iuvenem simul ac virginem, lactentem cum homine sene¹ ignis vorax exussit, super quos nec quidem remanserunt vidue lamentantes, ita ut iam in nobis prophete lamentum sit completum interfectorum multitudinem inconsolabiliter deplorantis. Sed et qui quasi vescebantur in croceis, indifferenter ad captivitatem cum pauperibus abierunt et — quod hiis omnibus

miserabilius est et abhominabile — incenderunt in sanctuario Dei simul cum laico sacerdotem, reliquias sanctorum et ipsum corpus dominicum pedibus ad sue damnationis augmentum conculcantes, ecclesias etiam in stabula et sanctorum sepulchra in iumentorum presepia transmutarunt. In hac igitur nocte tribulationis corde simul et ore clamantes vestre sanctitatis aures prece intentissima propulsamus, quatinus introeat in conspectu misericordie vestre gemitus compeditorum, ut fiat ultio sanguinis servorum Dei, qui effusus est,¹ ymmo contumelie nominis crucifixi, ut homicide simul et sacrilegi ac blasphemii secundum sue malitie multitudinem iudicentur, sentientes eum, in quem transfigurare presumpserunt. Sed et nos adversariis nominis Christi ad portus Danubii pro posse resistentes ad auxilium matris ecclesie respeximus, et non erat. Congellato tandem Danubio transeundi ad nos liber eis aditus ubique patuit et facultas; denique transeuntes discurrunt per provincias pleni iniqua cogitatione, malitie sue complere propositum cupientes. Nos vero quamplures et competenter armati in castris de Alba, de Strigonio, de Vesprimio, de Tyhon, de Jaurino, de Monte Sacro Pannonie, de Mussunio, de Supprinio, de Ferreo Castro, de Novo Castro, de Zala, de Leuca et aliis castris et locis citra Danubium munitis, ultra vero de Posonio, de Nitria, de Camarun, de Philek, de Novo Castro Abe et aliis castris et locis similiter munitis recepimus nos, post Dei misericordiam sanctitatis vestre et ecclesie Dei auxilium prestolantes et firmiter sperantes, quod si miserantes nostri celeri nobis subsidio subvenire velitis, ipsis inimicis posse resistere, licet ab eorum fraudulentia, que utique ipsorum potentia maior est, pluries impugnemur. Unde paternitatis vestre sanctitatem corde contribulato et voce lamentabili deprecamur, quatinus magistrum Salomonem carissimum nobis in Christo Albensem canonicum et prepositum ecclesie Sancti Nicholai Albensis et socios eiusdem, latores presentium, speciales nuncios nostros, quos ad pietatis vestre pedes pro subsidio ecclesie Vngarice a vobis impetrando destinamus, misericorditer audire et liberaliter exaudire ignemini propter Deum et, quia mora nobis est periculosa, eos ad nos ad honorem Dei et vestrum, quanto citius fieri potest, remittatis efficaciter expeditos. Sed quoniam nostre desolationis abhominationem³ longum et quasi propter infinitatem sui impossibile est per singula enarrare, ne etiam prolixitas litterarum aures delicatas offendat, ipsis presentium latoribus fidem in omnibus plenissimam dignemini adhibere, que sanctitati vestre ex parte nostra duxerint proponenda. Datum Albe in die Purificationis Virginis Gloriose.

1 Deut. 32, 25.

2 Psal. 78, 10–11.

3 Matth. 24, 15; Marc. 13, 14.

2. [1242.] febr. 3. *Urias pannonhalmi apát Salamon Fehérvár-városi prépost és a levelet vivő ferences barátok útján a pápának beszámol a tatárok magyarországi pusztításairól és segítségét kér tőle. Ered.: Uo. Diplomatico Patrimonio Resti, San Domenico, sec. XIV. n. 2. Pergamen 27 x 27,5 cm (xerox szerint), pecsét bőrszalagjával.*

Sanctissimo in Christo patri ac domino .. divina providentia sacro sancte Romane ac Universalis Ecclesie summo pontifici V. humilis minister monasterii Sancti Martini de Pannonia et eiusdem loci conventus sui assidui oratores se ipsos ad pedes. Citati vestre tenore presentium facimus esse notum nos in curia Romana

magistrum Salomonem, canonicum Albensem, prepositum ecclesie Sancti Nicholai Albensis pro communi statu regni et ecclesiarum⁴ Hungarie et specialiter pro statu ecclesie nostre, que fere penitus per crudelem mucronem paganorum sunt vastate, et socios eiusdem fratres Minores, latores presentium constituisse procuratores speciales, unumquemque eorum insolidum dantes eisdem plenam potestatem ad impetrandum, contradicendum, narrationem faciendam, indices eligendos et recusandos et ad omnia faciendum, que cedunt ad utilitatem regni et ecclesiarum Hungarie, et presertim que faciunt ad ecclesie nostre exaltationem commodum ex honore, et que veri ac legitimi procuratores facere possent et deberent immoque nos ipsi faceremus. Ratum enim habituri et firmum quicquid per ipsos vel quemcumque eorum in predictis fuerit procuratum. Datum apud Sanctum Martinum, secunda die Purificationis Virginis Beate Marie.

4 Dei que *kipontozva*

3. [1242.] febr. 3. *Urias pannonhalmi apát és a magyarországi bencés apátok Salamon Fehérvár-városi prépost útján beszámolnak a tatárok magyarországi pusztításairól és segítséget kérnek a pápától. Ered.: Uo. (Régi jelzet: Diplomatico Patrimonio Resti, S. Domenico, sec. XIV.) Pergamen, 37 x 24 cm (xerox szerint), Uros apát függő viaszpecsétjével.*

Sanctissimo in Christo patri .. Dei gratia sacrosancte Romane ac Universalis Ecclesie summo pontifici. V. humilis minister monasterii Sancti Martini de Pannonia et eiusdem loci conventus ac universitas abbatum Nigri Ordinis per totam Hungariam constituta, sui assidui oratores se ipsos ad pedes. Cum spes omnium oculorum divine faciente gratia in vobis sit post Deum constituta, et ad ipsam solam tanquam ad matris gremium aliarum ecclesiarum maxime tribulatarum, cui solum residuum sit post Deum oculos elevare, ut vices geritis in terris misericordiam gratis erga omnes, presertim circa illos, qui in contumeliam nominis crucifixi miserabiliter sunt afflicti, quibus nisi apostolica pietas succurrat festinato remedio eisdem mox adiciet non inmerito ecclesia regni Hungarie; multis variisque attrita periculis, et fere quasi nichilo facta similis ad vos, tanquam ad singulare post Deum refugium, ad portum salutarem confugimus. Vestram sanctitatem omni devotione, qua possumus, diligentius duximus deprecandam, quatenus cum in nobis prophetie lamentum sit completum interfectorum multitudinem in consolabiliter deplorantis, eo quod archiepiscopos, episcopos, abbates, monachos, fratres Predicatores, Minores ac alios utriusque sexus hominum, quos inctuite [!] reppererunt, occiderint multitudinem infinitam, ne introeat in conspectu misericordie vestre gemitus compenditorum, ut fiat ulterius ultio sanguinis servorum Dei effusi in contumeliam nominis crucifixi Ecclesie Dei, nec in periculo posite ac terre Hungarie nisi per vestram sanctitatem celerius succurratur eisdem, vix aut nunquam poterunt respirare. Latores etiam presentium, magistrum Salomonem, carissimum in Christo filium Albensem canonicum et prepositum ecclesie Sancti Nicholai Albensis et socios eiusdem speciales, nostros nuncios, quos ad pietatis vestre pedes pro subsidio ecclesie Hungarie a vobis impetrando destinamus, misericorditer exaudire dignemini prope Deum, et quia mora nobis est periculosa, eos ad nos ad honorem Dei et vestrum, quanto scitius fieri potest remittatis efficaciter expeditos.

Valeat sanctitas vestra per tempora longiora.